

وزارة
التعليم العالي والبحث العلمي
جامعة ميسان
كلية التربية الاساسية

مجلة ميسان للدراستات الأكاديمية

للعوم الانسانية والاجتماعية والتطبيقية

**Misan Journal For Academic Studies
Humanities, Social and Applied Sciences**

ISSN (PRINT) 1994-697X

(Online)-2706-722X

ايلول 2026

العدد 59

المجلد 25

2026- SEP

59 Issue

25 vol

Misan Journal

مجلة ميسان للدراسات الأكاديمية

مجلة ميسان للدراسات الأكاديمية
العلوم الإنسانية والاجتماعية والتطبيقية
كلية التربية الأساسية / جامعة ميسان

ايلول 2026

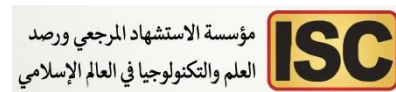
العدد 59

المجلد 25

2026 -SEP

59 Issue

25 Vole

رقم الايداع في المكتبة الوطنية العراقية 1326 لسنة 2009

journal.m.academy@uomisan.edu.iq

<https://www.misan-jas.com/index.php/ojs>

<https://iasj.rdd.edu.iq/journals/journal/view/298>

الصفحة	فهرس البحوث	ت
1_15	The Contrastive Values Between Voiced and Voiceless Sounds and Their Role in Ibn Arabi's Usage Enas Hamza Al-A'raji	1
16_41	Geographical Analysis of the Housing Crisis in Al-Maimouna City According to Population Growth: A Study of Causes and Remedies Aya Basim Saddam . Ahmed Syehood Hashim	2
42_64	Advertising and its Aesthetic and Expressive Vocabulary Ali Zair Rasan Al-Muzani , Muhsin Ali Hussein	3
65_76	A Reading of Polygamy between Islamic Legal Texts and Contemporary Transformations (An Analytical Study According to the Ja'fari School of Jurisprudence) Ali CHalloob Elalbl	4
77_91	The Representations of the Zionist Soldier in the Collection of Stories "My Short Stories" by Nachum Mendel Ammar Muhammad Hattab	5
92_107	The Relationship Between Genetic Mutations and Autism Spectrum Disorder: A Comprehensive Review Raghad Jabbar Abdul Sahib , Zahraa Qasim Mousa , Rehal Jehad Husain	6
108_121	The Reflection of Iraqi Reality in Feminist Poetry after 2003: A Study in Selected Models Hiba Salman Musa, Raad Hawir Sweilem	7
122_139	Humor and Seriousness in the Poetry of Ibn al-Mu'tazz Saja Jassim Mohammed	8
140_161	The Juristic Premises of Martyr Muḥammad Bāqir al-Sadr (A Study of the Most Significant Rijāl and Legal-Theoretical Opinions and Their Impact on Fatwā) Falah Abdul Hassan Hashem	9
162_175	The Mudarib's Entitlement to Expenses during Ḥaḍar: A Jurisprudential Study in Light of the Five Schools of Islamic Law Lamia Majid Dhahid Al-Hajjaji Ahmad Mortezaei Mohammad Amin-Fard	10
176_189	The Effect of Poetic Image Proliferation in the Diwan of Al-Khalidiyyayn Mahmoud Mohammed Allawi Jawad Al-Rawi	11
190_209	The Normative Level in Dr. Majid Al-Zamali's Al-Mustadrak 'alā Tadhkirat al-Kātib: An Analytical Study Murtadha Hamdan Ajib	12
210_229	The extent to which biology teachers possess TPACK skills and its relationship	13

	to their achievement motivation and future outlook Jaafar Khammat Jelow, Safaa Kamel Jaber, Mayada Abdel Sattar Abbas	
230_248	Spatial and Temporal Variability of Groundwater Aquifer Properties in Eastern Maysan Governorate, Southern Iraq. Ahmed M. Hashoosh, Alaa M. Al-Abadi	14
249_260	Influence of Boswellic Acid on Enamel Microhardness in Initial Caries Lesions: An in Vitro Study Roa'a Jamal Abdulameer, Nada Jafer Mohammed Hassan Radhi	15
261_278	A Comparative Analysis of Sedentary Behavior and Dietary Behavior in Relation to Dental Caries Among Resistance Trained Men Sarah Bassil Abdulwhid, Alhan Ahmed Qasim	16
279_284	Semantic Challenges in Translating Road Signs Falah Hussein Hanoon Al-Sari	17
285_299	Macroeconomic Indicators: Iraq and the Dynamics of Oil and Conflict in the Arabian Gulf the Impact of Regional Wars (1950–2000) Dhifaf Mahdi Hasson	18
300_320	Characterization and Classification of Soils in Al-Muwafaqiyah and Al-Dujaili Areas within Al-Kut District, Wasit Governorate, and Evaluation of Their Agricultural Suitability Hasanain Mohammed Mahmood Alaboooda	19
321_332	Deciphering the Unfamiliar: Generational Conflict and Cultural Transformation in the Novels of Jhumpa Lahiri Hussein Mnahi Munshid	20
333_355	Neuro-Symbolic and Federated Learning for Privacy-Preserving Intrusion Detection Marwah Najm Mansoor, Manar Hasan Ali Al-Malik, Hanan Falah Mohammed Taif talal Alwakeel	21
356_380	The Error Analysis two-dimension nonlinear convection diffusion problem by using Crank- Nicolson Petrov Weak Galerkin Wafaa S. Mohammed	22
381_400	Green Spectrophotometric and RP-HPLC Methods for the Quantification of Cefdinir in Pharmaceutical Formulations: A Comprehensive Review Abdalrhman Saad Abdaljaber, Lamy A. Sarsam	23
401_415	Comparative evaluation of the efficiency of Endophytic Aspergillus and Penicillium spp. for gold nanoparticles biosynthesis Azhar Mohammed Alewi	24

ISSN (Print) 1994-697X
ISSN (Online) 2706-722X

DOI: <https://doi.org/10.54633/2333-025-059-005>

Received: 2/June/2026
Accepted: 7/Sep/2026
Published online: 30/Sep/2026

MJAS: Humanities, Social and
Applied Sciences
Publishers

The university of Misan.
College of Basic Education This
article is an open access article
distributed under the terms and
conditions of the Creative
Commons Attribution

(CC BY NC ND 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

The Representations of the Zionist Soldier in the Collection of Stories "My Short Stories" by Nachum Mendel

Ammar Muhammad Hattab

College of Basic Education, University of Misan

ammam@uomisan.edu.iq

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0003-3409-0596>

Abstract:

This study analyzes the representations of the Israeli soldier in the collection of short stories "My Short Stories" by Nahum Mandel (2014), using a literary approach that combines narrative and rhetorical analysis with cultural criticism. The study seeks to dismantle the mythical image of the Zionist soldier through various narrative strategies, chief among which: the description of the soldier's body as both aesthetic and tragic, the use of silence as a narrative language that reflects ambiguity and alienation, and the nonlinear temporal structure that turns the soldier into a mere memory.

The study focuses on three main stories: "Jo", which depicts the enigmatic and silent soldier; "Meeting with a Disabled Man", which presents the disabled soldier as a victim of chance and the military system, and "Service on Mount Scopus", which depicts the soldier in his less heroic moments. The study uses theoretical concepts from modern Hebrew literature, such as: bad moral luck, and narrative silence in the literature of the missing soldiers. It also draws on critical readings on representations of war in Israeli literature.

The study shows that Mandel's stories reshape the image of the Israeli soldier as a fragile person, living in borderline and

isolated spaces, suffering physical and psychological traumas, and dealing with open endings that turn him into an existential question without an answer, very far from the official heroic discourse.

Keywords: Images - Soldier - Zionist - Hebrew Literature.

تمثيلات الجندي الصهيوني في المجموعة القصصية "قصص القصيرة" لناحوم مندل

عمار محمد حطاب كلية التربية الاساسية - جامعة ميسان

المستخلص:

تتناول هذه الدراسة تحليل تمثيلات الجندي الإسرائيلي في المجموعة القصصية "סיפורים קצרים שלי" (قصص القصيرة) للكاتب ناحوم ماندل (2014)، من خلال مقارنة أدبية تجمع بين التحليل السردى والبلاغي والنقد الثقافي. تسعى الدراسة إلى

תפקיד الصورة الأسطورية للجندي الصهيوني من خلال استراتيجيات سردية متعددة، أبرزها: وصف الجسد الجندي بين الجمالي والمأساوي، وتوظيف الصمت كلغة سردية تعكس الغموض والاغتراب، والبناء الزمني غير الخطي الذي يحول الجندي إلى أثر في الذاكرة.

تركز الدراسة على ثلاث قصص رئيسية: "جو" التي تصوّر الجندي الغامض الصامت، و"פגישת עם נכה" (لقاء مع معاق) التي تقدّم الجندي المعاق كضحية للصدفة والنظام العسكري، و"שרות בהר הצופים" (خدمتي في جبل المشارف) التي تُظهر الجندي في لحظاته غير البطولية. توظف الدراسة مفاهيم نظرية من الأدب العبري الحديث، مثل الحظ الأخلاقي السيئ والصمت السرد في أدب الجنود المفقودين. كما تعتمد على قراءات نقدية حول تمثيلات الحرب في الأدب الإسرائيلي. تُظهر الدراسة أن قصص ماندل تُعيد تشكيل صورة الجندي الإسرائيلي كإنسان هش، يعيش في فضاءات حدودية ومعزولة، ويعاني من صدمات جسدية ونفسية، ويواجه النهايات المفتوحة التي تحوّلته إلى سؤال وجودي لا إجابة له، بعيداً عن الخطاب البطولي الرسمي.

الكلمات المفتاحية: صور - الجندي - الصهيوني - الادب العبري.

הייצוגיים של החייל הציוני בקובץ הסיפורים "הסיפורים קצרים שלי" של נחום מנדל

עמאר מוחמד חטאב
המכללה לחינוך בסיסי
אוניברסיטת מ"ס

תקציר:

מחקר זה מנתח את ייצוגי החייל הישראלי בקובץ הסיפורים קצרים "סיפורים קצרים שלי" מאת נחום מנדל (2014), תוך שימוש בגישה ספרותית המשלבת ניתוח נרטיבי וניתוח רטורי עם ביקורת תרבותית. המחקר מבקש לפרק את הדימוי המיתי של החייל הציוני באמצעות אסטרטגיות נרטיביות שונות, שבראשן: תיאור גוף החייל כאסתטי וטרגי כאחד, שימוש בשתיקה כשפה נרטיבית המשקפת עמימות וניכור, והמבנה הזמני הלא ליניארי שהופך את החייל לזכרון בלבד.

המחקר מתמקד בשלושה סיפורים עיקריים: "ג'ו", המתאר את החייל האניגמטי והדומם; "פגישת עם נכה", המציג את החייל הנכה כקורבן של המקרה והמערכת הצבאית, ו"שירות בהר הצופים", המתאר את החייל ברגעיו הפחות הרואיים. המחקר משתמש במושגים תיאורטיים מהספרות העברית המודרנית, כגון: המזל המוסרי הרע, ושתיקה נרטיבית בספרות החיילים הנעדרים. הוא גם נשען על הקריאות הביקורתיות על ייצוגי מלחמה בספרות הישראלית. המחקר מראה כי סיפוריו של מנדל מעצבים מחדש את דמותו של החייל הישראלי כאדם שביר, החי במרחבים גבוליים ומבודדים, סובל מטראומות פיזיות ופסיכולוגיות, ומתמודד עם סופים פתוחים שהופכים אותו לשאלה קיומית ללא תשובה, הרחוקה מאוד מהשיח ההרואי הרשמי.

מילות מפתח: צורות- החייל- הציוני- הספרות העברית.

חשיבות המחקר:

המחקר הזה חושף כיצד סיפוריו של נחום מנדל מעצבים מחדש את דמותו של החייל הישראלי, ועוברים מהאדרה מיתית לייצוג אנושי שבירי, ובכך תורמים לביקורת על השיח הלאומי הרשמי.

המחקר ממלא פער במחקרי הספרות הנוגעים לייצוגי החייל בסיפורים קצרים עבריים עכשוויים, ובמיוחד ביצירותיהם של סופרים פחות מוכרים כמו נחום מנדל.

המחקר מציע ניתוח מעמיק של טכניקות נרטיביות ייחודיות כגון שתיקה כמרחב סמנטי, הגוף הפצוע כמטאפורה והסוף הפתוח כשאלה קיומית.

המחקר מדגים כיצד טקסטים ספרותיים משקפים את התמורות של הזהות הישראלית ואת הקשר בין הפרט למסד הצבאי בהקשר של סכסוך וזיכרון לאומי.

מטרות המחקר:

ניתוח ייצוגי החייל בקובץ הסיפורים הקצרים על ידי בחינת המבנים הנרטיביים, הלשוניים והרטוריים המעצבים את דמותו.

פירוק האסטרטגיות הספרותיות שמגדל משתמש בהן כדי לערער את דמותו ההרואית של החייל, כגון אירוניה, שתיקה ותיאורי הגוף הפצוע.

חוקר את הקשר בין החייל למרחב (גיאוגרפי ופסיכולוגי) וכיצד מקומות גבוליים ושוליים משקפים מצב של בידוד וניכור. לחקור את הפואטיקה של סופים פתוחים וכיצד הם הופכים את החייל מדמות דרמטית לשאלה קיומית על זהות, זיכרון ומשמעות הקורבן.

שיטת מחקר:

המחקר משתמש בשיטה תיאורית-אנליטית לקריאת טקסטים ספרותיים, תוך שימוש בשיטות נרטיביות ורטוריות כדי לנתח את המבנים הספרותיים והתמטיים בתוך קובץ הסיפורים הקצרים. גישה זו נתמכת על ידי מסגרת תיאורית השאובה ממחקרים של ספרות עברית מודרנית, דטרמיניזם מוסרי, ספרות מלחמה וזיכרון.

פרק א': החייל בספרות העברית- בין מיתוס לפירוק

צורת החייל בספרות העברית המודרנית תופסת מקום מרכזי שבו האסתטיקה מצטלבת עם הפוליטי, והקיומי עם הלאומי. מאז גיוס היהודים לצבאות אירופה כסמל של אינטגרציה ואזרחות במאה ה-19, צורת החייל היהודי הפכה למאפיין מרכזי בעיצוב הזהות העברית המודרנית⁽¹⁾. מעבר זה מ"יהודי התנ"ך" ל"יהודי החרב" כרוך בדילמות עמוקות, החל מחגיגת העצמה פיזית ועד ביקורת חריפה על אלימות מוסדית.

הספרות העברית ביטאה את התמורות הללו באמצעות מושגים תיאורטיים מרכזיים כגון:

"יהודי שרירי": המשקף את שחזור הגוף היהודי באמצעות אימון פיזי וצבאי.

"תסביך מצדה": המשקף את המתח בין הרצון לכוח לאומי לבין הפחד מהשמדה המונית.

"תסמונת שמשון": המשקפת את הנטייה לאלימות אובדנית לנוכח איומים קיומיים⁽²⁾.

בספרות העברית, ייצוגי החייל משתנים בין טקסטים המפארים את מעשה ההקרבה לבין אחרים הבוחנים באופן ביקורתי את השימוש בכוח צבאי ואת הדואליות של האזרח-חייל. נימה ביקורתית זו התעצמה בספרות שנכתבה במהלך המרידות והסכסוכים המתמשכים⁽³⁾. בתחום הזיכרון וההיעדר, לחיילים נעדרים ומתים מקום בולט בשירה ובפרוזה העברית, שם נושא החייל הנעדר מעלה סוגיות פואטיות מיוחדות השונות מספרות המלחמה המסורתית⁽⁴⁾.

מחקרים ספרותיים מראים כי הספרות העברית מכילה טקסטים סותרים על החייל: חלקם מהללים את מעשה ההקרבה, בעוד שאחרים ביקורתיים ומתנגדים, ומעלים שאלות אתיות ופוליטיות בנוגע לשימוש בכוח צבאי⁽⁵⁾. טון ביקורתי זה הפך בולט במיוחד בספרות שנכתבה במהלך הסכסוך המתמשך, שם החייל הישראלי מעלה שאלות על האנושות, על טבעה של ישראל כדמוקרטיה, וכיצד לגדל דורות עתידיים⁽⁶⁾.

באשר לספרות המלחמה לאחר מלחמת 1973: בספרה חיי מלחמה, ניצה בן-דב מציינת כי סופרים ישראלים משתמשים בחופש שמעניק הרומן כדי לאתגר את המיתוס ההרואי של המלחמה⁽⁷⁾. הם עושים זאת לא רק על ידי פנייה פנימה, אל העורף ונפשם של אנשים שחוו טראומה לאחר המלחמה, אלא גם על ידי שיבוש הקשר בין המציאות ההיסטורית לנרטיב, בין אותנטיות לייצוג⁽⁸⁾.

ניתוחיו של בן-דב מתמקדים ביצירותיהם של סופרים כמו שמואל יוסף עגנון, יהודה עמיחי ועמוס עוז, ומראים כיצד יצירות אלו מציעות מבט מעמיק על הקשר הסימביוטי בין החיים האזרחיים והצבאיים, ועל הסיפוק שבחיים תחת איום מתמיד של מלחמה⁽⁹⁾.

יישומים של מושג זה בסיפוריו של מנדל

בסיפור "שרות בהר הצופים", מפרק מנדל את דמותו המיתולוגית של החייל על ידי תיאור הסיורים כחסרי ערך מעשי, אלא קיום פוליטי בלבד:

"למשימתם לא הייתה ערך מבצעי (היו חשופים מדי לפגיעה), אלא פוליטי להפגין נוכחות ישראלית בהר"⁽¹⁰⁾

תיאור זה מדגיש את הפרדוקס הבסיסי בחייו של חייל: הוא קיים כדי להיראות, לא בהכרח כדי להיות יעיל, החייל כאן אינו גיבור שמתעמת עם האויב, אלא רק סמל המשמש להעמדה פוליטית, בו זמנית פגיע ואינו מסוגל להגן באופן מלא. עצמו.

בניתוח נוסף, ניתן לראות, כי האירוניה הספרותית טמונה בעובדה שהחייל נמצא בסכנה "חשבים מדי לפגיעה", אך סכנה זו אינה נובעת מעימות צבאי ממשי, אלא מהיותו מטרה סמלית בסכסוך פוליטי. אירוניה זו מחלישה את הנרטיב ההרואי ומדגישה את שבריריות הנוכחות הצבאית עצמה. יתר על כן, מנדל מתאר את הילדים הערבים בסיפור מנופפים לחיילים, ולא זורקים אבנים, מה שמעניק לסצנה איכות אבסורדית המפרקת את הדיכטומיה של ידיד ואויב. מושג ההיעדרות בנרטיב ספרותי

נושא החיילים הנעדרים בספרות העברית הישראלית מהווה תופעה נרטיבית מובחנת, השונה באופן מהותי מספרות המלחמה המסורתית. בעוד שנפלים תופסים מקום בולט בשירה ובפרוזה העברית, "היעדרותו" של חייל מעלה סוגיות פואטיות ייחודיות, שונות ממקרה של חללים, שבו נתיבי הנרטיב בנויים כסיפורי חיפוש ומסעות.

החוקרת הדי שט טוענת כי היעדרותו של חייל לא רק מעלה שאלות פוליטיות ואתיות שונות מאלה המתעוררות במקרה של חללים, אלא גם מעוררת צורות פואטיות שונות. הדבר ניכר בבירור בסיפור "ג'ו" מאוסף נחום מנדל.

ניתוחו של שט מבוסס על תיאוריית ה"מוצהר" וה"לא מוצהר" של פייר מקריי בטקסטים ספרותיים. מקריי מבחין בין שתי רמות אלו, וקובע כי כתיבה מעוררת משהו שחסר; אחרת, הוא לא היה נכתב מלכתחילה. עם זאת, גם הכתיבה שומרת על היעדרות זו, כי כדי להזכיר נקודה אחת, נקודות אחרות חייבות להישאר לא מוצהרות.

שיט נשען גם על תיאוריית ה"הלא מודע הפוליטי" של פרדריק ג'יימסון, אשר מציעה כי ה"לא מדובר" הוא היבט מכריע ביצירה ספרותית. לדברי ג'יימסון, ספרות נובעת ממתחים לא פתורים בתוך המציאות שבה היא כתובה, ומתוך הסתירות החברתיות והפוליטיות של זמנה. למרות היותה בדיונית, היא מציעה פתרון למציאות החיצונית של הטקסט. באופן זה, היצירה הספרותית מתארת את הסיטואציה הסותרת עצמה ובו זמנית מספקת לה מענה⁽¹¹⁾.

סיפורו של "ג'ו" - היעדרות כפולה ודממה נרטיבית

המחבר מספר על יחסיו המעורפלים עם ג'ו, חייל שחולק את חדרו. המחבר מתאר אותו כ:

"אדם שקט ומאוד מסודר"⁽¹²⁾

לאורך כל היכרותם, ג'ו נשאר אפוף מסתורין:

"מעולם לא סיפר לי את שמו האמתי ולא הוסיף שום דבר כמידע נוסף"⁽¹³⁾

עם פרוץ מלחמת העצמאות אבד הקשר, ומאוחר יותר מודיעים למחבר שג'ו נהרג בפעולה.

המחבר מגלה שג'ו רשם אותו כקרוב משפחתו הקרוב בעולם:

"כי ג'ו רשם בכרטיסו בלשכת הגיוס שאתה קרובו היחידי בעולם"⁽¹⁴⁾

הוא גם מוריש לו את רכושו באמצעות צוואה רשמית. זהותו של ג'ו נותרה בגדר תעלומה גם לאחר מותו: "ג'ו לקח עמו לקבר את סודות חייו"⁽¹⁵⁾

שלושת דפוסי ההיעדרות:

היעדרות קוגניטיבית

לאורך כל הסיפור, ג'ו הוא דמות נעדרת קוגניטיבית. למרות ידידותם, המחבר אינו יודע דבר על עברו או על זהותו האמיתית. שתיקה הדדית זו משקפת את מה ששיט מתאר כ"לא מדובר" בטקסטים ספרותיים⁽¹⁶⁾.

המחבר קובע: "אני אדם סקרן, אבל מכבד את אופיו ושותק"⁽¹⁷⁾. שתיקה זו משמרת את ההיעדרות והופכת אותן לחלק ממבנה הנרטיב.

היעדרות פיזית

היעלמותו של ג'ו לאחר המלחמה והפיכתו מאדם נוכח לאדם נעדר פיזית יוצרים פער בטקסט. כאשר מתגלה שנהרג, ההיעדרות הופכת לקבועה. דפוס היעדרות זה מתיישב עם ניתוחו של שיט את מבנה הנרטיב של סיפורי נעדרים, שבו "נתיבי סיפור, כולל סופם, בנויים כסיפורי חיפוש ומסע"⁽¹⁸⁾.

היעדרות מפוצה

צוואתו של ג'או חושפת צורה שלישית של היעדרות: היעדרות המפוצה באמצעות ירושה חומרית וסמלית. ג'או מוריש את רכושו למחבר ומבקש ממנו לקנות אופניים לילדי השכנים. פעולת פיצוי זו הופכת היעדרות לנוכחות באמצעות פעולה מוסרית. נוכחותו השנתית של המחבר בטקס של היחידה הצבאית הופכת גם היא לטקס ששומר על זכרו של ג'או בחיים: "הצדעתי לג'ו. בדומיה. הנכדים עשו כמוני. עיני נרטבו מדמעות" (19).

ניתוח זה מצטלב עם קריאות ערביות של הספרות העברית, כמו רואה אחד החוקרים על "המולדת האבודה" ביצירותיו של סייד קשוע, אשר מעשיר את הבנתנו את ההיעדרות כבעיה קיומית. (20) באופן דומה, יצירות כמו הרומן "קובן הנעדרים" מציעות מודל ספרותי לחיפוש אחר החסר, המשקף את התפשטותה התרבותית של נושא זה. בהקשר זה, ניתן להתייחס למאמר באל ג'זירה כדי למסגר את הקשר בין ספרות להקשר הפוליטי הישראלי (21). סטיית החיפוש

לדברי כריסטופר בוקר, החיפוש הבסיסי מתפתח בשלבים: הקריאה, המסע, ההגעה והתסכול, הניסיון הסופי והמטרה, שמובילה לסוף טוב. (22) אך בסיפורו של ג'או, יש סטייה ממודל זה. המטרה האמיתית של המסע - גילוי זהותו של ג'או - לעולם אינה מושגת.

במקום שהמחבר יחפש את ג'או, זהותו של ג'או היא זו ש"מוצאת" את המחבר לאחר מותו באמצעות הצוואה. סטייה זו יוצרת את מה שצייט מכנה "מבנה נרטיב המשימה הסוטה", המצביע על הפגם הבלתי אפשרי והבלתי הפיך בדילמת הנעדרים (23).

מאצ'רי מציין גם כי כתיבה "מעוררת משהו שחסר, אחרת הוא לא היה נכתב" (24). וכאן הדבר החסר הוא זהותו האמיתית של ג'או, שנעדר עד הסוף, ובכך שומר על הטקסט פתוח לנצח.

כאשר מדברים על "היעדרות חיה" או "דימוי האב המחפש", דוגמה זו של חיפוש אחר הנעדרים כמצב פסיכולוגי וחברתי מוצאה הד במחקרים כמו הספר "נעדרים" הדן במנגנוני חיפוש הנעדרים והשפעתם על המשפחה והחברה (25). הסיפור "פגישה עם נכה" - היעדרות והמשכיות למרות אובדן

הכותב פוגש גבר על כיסא גלגלים, אמנב בר יוסף, הנכה ב-100% מתאונה במהלך שירותו הצבאי.

"אני נכה צה"ל 100%, לא מקרב במלחמה. מתאונה קטלנית במחנה, במילויים" (26)

הוא היה מאורס לבחורה שאהב, אך הוא שחרר אותה מהתחייבותיה כלפיו:

"כשנוכחתי לדעת ליושרה מה מצבי, שחררתי אותה מתחייבותיה כלפיי" (27)

למרות מוגבלותו, האיש מוצא דרכים להמשיך: הוא עוזר לילד במתמטיקה, והופך למורה ובמאי תיאטרון לילדי השכונה. פעילותו מתרחבת עד שהוא צובר מוניטין של עוזר הוראה:

"כנראה שהתפרסם המוניטין שלו כעוזר בלימודים והופיעו ילדים מהשכונה לשאול אם מוכן לעזור להם בהכנת שיעורים" (28)

היעדרות חיה והמשכיות

סיפור זה מציג מודל שונה של היעדרות: היעדרות של יכולות פיזיות וחיים שהיו אפשריים. אמדנב אומר:

"הייתי בחור צעיר, מלא חיים, שמח ונמרץ, שופע ציפיות וחלומות, כל העתיד לפניי ופתאום... טראחזח... עלו מי חרב, הכל נגמר, נעלם." (29)

אבל הטקסט אינו נעצר בהיעדרות; אלא, הוא מראה כיצד ניתן לבנות מחדש את החיים למרות האובדן. אמדנב מוצאת משמעות חדשה באמצעות עזרה לאחרים, ומשקפת את מה שג'יימסון מציע: שהטקסט הספרותי "מציע פתרון למציאות החיצונית של הטקסט" (30). היעדרות כאן אינה סוף, אלא נקודת מפנה.

זה מתיישב עם מה ששי"ת מציין: שסיפורי הנעדרים והפצועים מעלים "שאלות פוליטיות ומוסריות שונות מאלה שעולות במקרה של החיילים הנופלים." (31)

הדוגמה המקראית של היעדרות לעומת הדוגמה הספרותית המודרנית

הדוגמה הספרותית המודרנית של היעדרות עומדת בניגוד לדוגמה המקראית. ב-(שמואל ב: ב, ל) אנו קוראים: "וַיָּשָׁב יוֹאָב מֵאַחֲרֵי אֶבְנֵי אֶת-כָּל-הָעָם; וַיִּפְקְדוּ, מִעֲבָדֵי דָוִד, תְּשֻׁעָה-עֶשֶׂר אִישׁ, וַעֲשָׂהָל" (32)

בטקסט זה, היעדרות (אובדן) היא אירוע שנרשם ונספר, אך היא אינה מהווה את מוקד הנרטיב. ההבדל הוא מהותי: בתורה, היעדרות מזכרת כנתון סטטיסטי; בספרות המודרנית, היעדרות הופכת לציר נרטיבי המניע את העלילה ויוצר מתח דרמטי.

סתירה זו משקפת שינוי בתודעה הקולקטיבית מראיית מלחמה כאירוע אלוהי לראייתה כטרגדיה אנושית המייצרת אובדן והיעדרות מתמשכים. כפי שמציין ש"ת, ה"לא מדובר" בטקסטים אלה נושא לעתים קרובות ביקורת פוליטית וחברתית⁽³³⁾.

פרק ב': גוף החייל בין האסתטי לטרגי- הרטוריקה של פצע ונכות בסיפורים הגוף כמרחב סמנטי בספרות העברית

בספרות העברית המודרנית, גוף החייל מהווה מרחב סמנטי הנושא את סימני האלימות והסכסוך, והופך מכלי של כוח הרואי למשטח עליו חרוטה שבריריות הקיום האנושי. המבקרת עדיה מנדלסון-מעוז מציינת כי הספרות העברית, ממלחמת העצמאות ועד ימינו, הציגה נרטיבים ועדויות מלחמה המתחלפים בין הצגתו של החייל כמבצע סבל לפלסטינים לבין הצגתו כקורבן של המערכת הצבאית והפוליטית. עמדה כפולה זו (יורים ובוכים) משקפת את הסתירה הבסיסית בחוויית החייל הישראלי: הוא בו זמנית הסוכן והאובייקט, יצרן האלימות וקורבנה⁽³⁴⁾.

בהקשר זה, גוף החייל מייצג נקודת התכנסות בין האסתטי לטרגי, כאשר הפצע הפיזי מתואר כמטאפורה לפצע הפסיכולוגי והלאומי. כפי שמנדלסון-מעוז מסבירה במחקרה על "מזל מוסרי", חיילים בטקסטים ספרותיים מוצאים את עצמם במצב של חוסר מזל מוסרי, בין אם נסיבתי (נובע מכיבוש) ובין אם מעצב (נובע מתהליך הסוציאליזציה הצבאית).⁽³⁵⁾ מצב זה הופך את גופו של החייל מכלי מלחמה לישות מעונה, שהרזון, נכותו או שתיקתו נושאים את חותמה של המערכת שיצרה אותו.

גופו הדקיק והמסתורי של החייל- ניתוח גופו של "ג'ו" בסיפור "ג'ו" מחקרים ספרותיים מראים כי ייצוג הגוף בספרות המלחמה העברית עבר מהאדרת הגוף הלוחם לתיאור הגוף הפצוע והמקוטע כמטאפורה לטראומה לאומית ואישית⁽³⁶⁾. בסיפורי האינתיפאדה, למשל, חיילים מתוארים לעתים קרובות כסובלים מתחושות אחריות, אשמה ובלבול, כמו גם ממצב של דיסאוריינטציה אישית ואובדן זהות.⁽³⁷⁾ גופו הרזה של ג'ו מגלם את הדיסאוריינטציה הזו עוד לפני שהוא נפצע או נהרג; הוא חייל, אך חסר לו כל אחת מהתכונות הצפויות של כוח צבאי.

מנדלסון-מעוז מציינת כי הספרות העברית של תקופת האינתיפאדה מעלה שאלות אתיות עמוקות בנוגע לשימוש בכוח צבאי, טבעה של ישראל כדמוקרטיה, הדואליות של אזרחים שהם גם חיילים, ואופי גידולם של הדורות הצעירים.⁽³⁸⁾ בהקשר זה, גופו הרזה של ג'ו הופך לשאלה על משמעות היותך חייל בחברה המהללת כוח, כאשר החייל עצמו חלש וחידיתי.

תיאור הגוף הרזה

בסיפור "ג'ו" מתאר המספר את גופתו של החייל המסתורי במונחים תמציתיים אך סמליים ביותר: "פעם התיישב בשולחני בחור די רזה וגובחו בינוני. נדמה שגילן כשלי. שקט ונימוסי, לא הירבה בימלים⁽³⁹⁾". תיאור הגוף כ"רזה" אינו רק מאפיין גופני, אלא גם רומז למצב פסיכולוגי וחברתי. ג'ו הוא מהגר חדש, אניגמטי ושתק, שחי חיים שוליים בחדר שכור. גופו הרזה משקף את חוסר נוכחותו החברתית ואת דחיקתו בחברה הישראלית. מבנה גוף זה מתנגש עם תדמית "היהודי השרירי" שמקודמת על ידי הציונות כתגובה לתדמית היהודי החלש בתפוצות⁽⁴⁰⁾. השימוש הנרטיבי בגוף הרזה:

רזון כמטאפורה לעמימות: גופו הרזה של ג'ו חסר את התכונות הפיזיות הצפויות מחייל, ובכך מחליש את האדרת ההרואיקה ומדגיש את המתח בין תפקידו כחייל לבין גופו השברירי.

הגוף כאוטוביוגרפיה לא שלמה: כאשר ג'ו מת, המספר אינו יודע דבר על חייו. גופו הרזה במהלך חייו הופך לסמל להיעדר זהות, כאילו הרזון היה סמן לריקנות של האוטוביוגרפיה שלו.

שתיקה וגוף: המספר אומר על ג'ו: "שקט ונימוסי, לא הירבה בימלים"⁽⁴¹⁾. שתיקה לשונית זו מצולמת עם הגוף הרזה, ויחד יוצרות את דמותו של החייל הלא שלם, שנותר אניגמטי גם לאחר מותו.

גופו של החייל הנכה- נכות ככתוב על הגוף בסיפור "פגישה עם נכה"

תיאוריית המזל המוסרי ותפיסת החייל כקורבן:

סיפורו של עמינדב הוא גילום ספרותי של מושג "מזל מוסרי רע", ⁽⁴²⁾ שטבע הפילוסוף תומאס נגל ויושם על הספרות העברית על ידי מנדלסון-מעוז. המושג מתייחס למצב שבו סוכן מוסרי מואשם או משבח על פעולה, למרות שחלק ניכר ממה שהוא עושה תלוי בגורמים שאינם בשליטתו. ⁽⁴³⁾ עמינדב לא בחר להיפגע בתאונה במהלך שירותו במילואים, אך הוא נושא את תוצאות הפגיעה הזו למשך שארית חייו. אקראיות זו הופכת אותו מחייל לקורבן של מערכת צבאית שאין לו שליטה עליה.

דואליות החייל כמבצע וקורבן: כפי שמציינת מנדלסון-מעוז, החייל בספרות העברית מתואר לעיתים בעמדה כפולה: כמבצע אלימות (נגד פלסטינים) ובו זמנית כקורבן של המערכת הצבאית. ⁽⁴⁴⁾ עמינדב, למרות היותו חייל ישראלי, אינו מתואר בעמדת כוח או דומיננטיות, אלא בעמדה של פגיעות מוחלטת. נכותו שוללת ממנו כל דימוי הרואי, וחושפת אותו כבן אדם רגיל שנפל קורבן לנסיבות שאינן בשליטתו. ניגוד זה בין דימוי החייל החזק לחייל הנכה יוצר מתח דרמטי המפרק את השיח הלאומני. ⁽⁴⁵⁾

הגוף כאתר של טראומה לאומית: בעקבות מלחמת יום הכיפורים (1973), הספרות העברית חוותה מעבר מהאדרת הגוף הלוחם לייצוג הגוף הפצוע והשבור כמטאפורה לטראומה לאומית. ⁽⁴⁶⁾ עמינדב, שנכותו נבעה מתאונה ולא מקרב, מגלם את הטראומה הזו בצורה עמוקה יותר: החייל נפצע לא בעימות עם האויב, אלא בלב הממסד הצבאי עצמו. דבר זה מרמז שאלימות אינה מקורה אך ורק מבחוץ, אלא נוצר גם מבפנים. ⁽⁴⁷⁾ נכות כתוצר של שירות צבאי

בסיפור "פגישה עם נכה", ייצוג הגוף מגיע לשיאו הטרגי, כאשר עמינדב, החייל הנכה, חושף את אופי פציעתו: "אני נכה צה"ל 100%, לא מקרב במלחמה. מתאונה קטלנית במחנה, במילויים" ⁽⁴⁸⁾

הוא ממשיך ומתאר את חיי היומיום שלו:

"לשבת כל היום בכיסא גלגלים ולהסתכל על כלום" ⁽⁴⁹⁾

לאחר מכן הוא מתאר את מצבו הפסיכולוגי:

"הייתי בחור צעיר, מלא חיים, שמח ונמרץ, שופע ציפיות וחלומות, כל העתיד לפניי ופתאום... טראחזח... עלו מי חרב, הכל נגמר, נעלם... ראה מה שנאשר- נכה 100% על גלגלים... חשבתי לשים קץ למצבי, אבל לא היה לי האומץ" ⁽⁵⁰⁾

נכות כתוצר של מקריות, לא גבורה: עמינדב נכה לא בקרב, אלא בתאונה במהלך שירות מילואים. פרט זה הוא קריטי מבחינה ספרותית: הפגיעה אינה סימן של גבורה, אלא תוצאה אבסורדית של מקריות. החייל כאן אינו קדוש מעונה לאומי, אלא קורבן של מערכת צבאית שמייצרת נכות כתופעת לוואי, לא כאובדן בקרב נגד האויב. זה מפרק את המיתוס ההרואי הקשור לחייל הפצוע ומדגיש את ההיבטים הטרגיים והאבסורדיים של השירות הצבאי.

כיסא הגלגלים כמטאפורה נרטיבית: כיסא הגלגלים של עמינדב הופך למטאפורה נרטיבית לחיים עצמם- תנועה מוגבלת, תלות באחרים ובידוד. כאשר הוא אומר, "לשבת כל היום בכיסא גלגלים ולהסתכל על כלום", הוא הופך את הנכות ממצב פיזי למצב קיומי, שבו החייל הופך לאסיר של מרחב שאינו מכיל שום עתיד. כיסא הגלגלים הוא גבול חדש שמוטל על ידי השירות הצבאי, אך הוא אינו גבול לאומי; הוא גבול אישי.

הגוף כאוטוביוגרפיה שבורה: עמינדב מתאר את עצמו לפני התאונה: "הייתי צעיר, מלא חיים, שמח וגאה". ניגוד זה בין עבר להווה מדגיש את הקרע הזמני שנגרם על ידי הנכות. גוף הנכה אינו רק גוף פצוע, אלא נרטיב מקוטע, חיים המחולקים ל"לפני" ו"אחרי". החייל כאן הופך לדמות טרגית במובן הקלאסי: גיבור עם עבר מזהיר המושלך לתהום של נכות.

ניסיון לבנות מחדש את העצמי באמצעות הגוף הנכה: למרות נכותו, עמינדב מנסה לבנות מחדש את חייו על ידי עזרה לילדים בלימודיהם. אך הסוף נותר פתוח: הוא חוזר לגור עם הוריו, ו"לעולם לא נראה שוב" ⁽⁵¹⁾. הגוף הנכה כאן אינו מוצא מקום בחברה. הוא נשאר במצב של נדודים וחיפוש שייכות.

הגוף בין נוכחות להיעדרות- היעדרות הגוף בסיפור "ג'ו" לאחר המוות זיכרון והיעדרות בספרות נעדרים:

החוקרת הדי שיט מציינת שסיפורי נעדרים מסתמכים על מבנה של מסע וחיפוש, כאשר היעדרותו של החייל מהווה תמריץ נרטיבי לחקר העצמי ומערכות יחסים משפחתיות. ⁽⁵²⁾ בסיפוריו של מנדל, היעדרות אינה מוגבלת להיעדרות

פיזית, אלא משתרעת על שתיקה לשונית, שבה החייל נמנע מלגלות את עצמו, מה שהופך אותו מדמות לחידתה. גופתו הנעדרת של ג'ו לאחר מותו מעצימה את המסתורין הזה: הוא לא היה ידוע בחייו, והוא הופך לחידתי עוד יותר לאחר מותו.

האנדרטה והגופה כתוצאה מכך:

כפי שניתן לראות באנדרטאות לחיילים אלמונים, היעדר הגופה הופך את החייל לסמל של ניכור אנושי בחברה מלאה בחיילים נשכחים.⁽⁵³⁾ בסיפורו של ג'ו, המספר עצמו הופך לאנדרטה מהלכת, עונד את מדליית חברו ומבקר בקברו מדי שנה, אך אינו יכול למלא את החלל שהותירה הגופה החסרה.

היעדרות ונוכחות הגוף דרך הזיכרון

בסיפור "ג'ו", נוכחות הגוף לאחר המוות הופכת להיעדרות, אך היעדרות זו הופכת לנוכחות דרך הזיכרון וטקסי הנצחה. המספר מתאר את סצנת ביקורו בקברו של ג'ו לאחר חמישים שנה:

"הצדעתי לג'ו. בדומיה. הנכדים עשו כמוני. עיניי נרטבו מדמעות"⁽⁵⁴⁾

לפני זה תיאור הסצנה בה הוא נושא את עיטור האומץ:

"לי מסרו מדליון, שלחו בסרט כחול-לבן על צווארי, צל"ש שהוענק לג'ו על גבורתו בקרב"⁽⁵⁵⁾

הגוף הנעדר כנוכחות סמלית:

ג'ו נעדר פיזית, אך גופו נוכח דרך המדליה (עיטור) שהמספר עונד, דרך הקבר שהוא מבקר בו, ודרך טקס ההצדעה הצבאית השקטה. נוכחות סמלית זו הופכת את החייל מאדם לסמל, מגוף פיזי לזכר בזיכרון. אך זכר זה נושא בתוכו את אותה עמימות: ג'ו נותר אניגמטי בחייו, ונשאר אניגמטי במותו.

המדליה כתחליף לגוף:

המספר עונד את המדליה של ג'ו על חזהו: "עונד בגווה את העיטור של ג'ו תלוי על צווארי"⁽⁵⁶⁾. המדליה הופכת לגוף חלופי, פיסת מתכת הנושאת את שמו וזכרו של החייל. אך היא אינה גוף. לא מציאות, אלא ייצוג שלה. ייצוג זה משחזר את המסתורין: המדליה אומרת שג'ו היה גיבור, אך אינה מציינת מי היה ג'ו.

הגופה בטקס הזיכרון:

סצנת העמידה מול הקבר עם שני הנכדים הופכת את הגוף הנעדר לחוליה בין דורות. אך קשר זה אינו חגיגי אלא עצוב ומטיל ספק. הגוף הנעדר אינו מציע תשובות, אלא מעלה שאלות: מי היה ג'ו באמת? מדוע בחר המספר בטרגדיה היחידה שלו?

הגוף כמטאפורה לניכור- היעדר גוף החייל בסיפורים אחרים

בסיפורים אחרים, גוף החייל מופיע כמטאפורה לניכור בהיעדרו המוחלט. בסיפור "אודי בארץ הפלאות", הילד אודי פוגש עולם פנטסטי, אך החייל נעדר לחלוטין מהסיפור. היעדרות זו מעבירה את המוקד מקונפליקט "אנחנו נגדם" למאבקו של החייל/ילד עם עצמו, גופו וזכרונו.⁽⁵⁷⁾ השמטה זו אינה מקרית אלא בחירה ספרותית מכוונת, המצביעה על כך שהקונפליקט האמיתי אינו חיצוני אלא פנימי, השוכן בתוך הגוף והזיכרון.

בסיפור "השועל והענבים שלי", החייל נעדר לחלוטין, מוחלף על ידי בעל חיים. ניתן לפרש את הטרנספורמציה הזו מחייל לחיה, מגוף אדם לחיה, כמטאפורה לבריחתו של הסופר מציאות האלימות לעולם של ילדות ותמימות, שבו פצעים ומוות אינם קיימים.⁽⁵⁸⁾

לקראת הרטוריקה של הגוף הפצוע בספרות מנדל ניתוח גופות החיילים בסיפוריו של נחום מנדל חושף דימוי מורכב וסותר של החייל הישראלי:

הגוף הרזה (ג'ו): גוף נטול תכונות הרואיות, המשקף עמימות, שוליים וניכור.

הגוף הנכה (עמינדב): גוף ההופך לכלא, הנושא את סימני המקרה והמערכת הצבאית, ומעלה שאלות על משמעות החיים לאחר השירות.

הגוף הנעדר (ג'ו לאחר המוות): גוף שהופך לסמל ולזיכרון, אך נותר נעדר, המשקף את חוסר האפשרות למלא את החלל שהותיר המוות.

בכלל, סיפוריו של מנדל מציגים חייל אנושי ושברירי, רחוק מהמיתוס, אך קרוב למציאות היומיומית על כאבה וסתריותה. החייל כאן אינו גיבור ולא בוגד, אלא אדם רגיל שנקלע לנסיבות יוצאות דופן, מנסה להציל את גופו וזכרו ממערכת אלימה ולעתים קרובות אדישה.

פרק ג': שתיקה כאסטרטגיה נרטיבית- החייל כהיעדר לשוני וזהות לא שלמה שתיקה כמרחב סמנטי בספרות החיילים העברית

בספרות החיילים העברית המודרנית, שתיקה מהווה אסטרטגיה נרטיבית החורגת מהיעדר הדיבור גרידא, והופכת למרחב סמנטי הנושא משמעויות מעבר להישג ידה של השפה הישירה. מחקר ספרותי מצביע על כך שסיפורי חיילים נעדרים מסתמכים על מבנה המסע והחיפוש, כאשר היעדרותו של החייל- פיזית ולשונית כאחד- משמשת כתנופה נרטיבית לחקר העצמי ומערכות היחסים המשפחתיות.⁽⁵⁹⁾ בסיפוריו של נחום מנדל, היעדרות אינה מוגבלת לגוף אלא משתרעת על שתיקה לשונית, והופכת את החייל מדמות לחידה, מישות חברתית למצב קיומי.

שתיקת החייל כהיעדר זהות- ניתוח הדמות "ג'ו" בסיפור ג'ו

בסיפור "ג'ו" המספר מצייר את תמונת החייל המסתורי דרך המאפיין הבולט ביותר שלו- שתיקה:

"בחור די רזה וגובחו בינוני... שקט ונימוסי, לא הירבהבילים... מעולם לא סיפר לי את שמו האמתי ולא הוסיף שום דבר כמידע נוסף"⁽⁶⁰⁾

המספר חוזר על מודעותו לבורותו לחייו של ג'ו למרות חברותם ארוכת השנים:

"ממנו לא שמעתי יותר נתונים. אני חושד שהוא מחפש את חברתי משום שאני אינני מטרטר את מוחו עם שאלות חתרניות ועם פטפוטי סרק"⁽⁶¹⁾

שתיקה כחלופה לזהות:

שתיקתו של ג'ו אינה רק מאפיין אישי, אלא אסטרטגיה קיומית המשקפת את ניכורו בחברה הישראלית. כחייל עולה שזה עתה הגיע, לג'ו יש איכות אניגמטית שאינה ניתנת לקטגוריה: הוא חייל אך אינו מדבר על שירותו, עולה אך אינו מספר את סיפורו, בן אדם אך נותר בלתי ידוע אפילו לחבריו הקרובים. שתיקה זו הופכת אותו מחייל לחידה, מדמות למצב של הווה.

שתיקה כטקס ייחודי של חברות:

המספר אומר: "אני חושד שהוא מחפש את חברתי משום שאני אינני מטרטר את מוחו עם שאלות", ביטוי זה מגלה ששתיקה אינה רק מאפיין של ג'ו, אלא תנאי מוקדם לחברות עצמה. מערכת היחסים בין המספר לג'ו מבוססת על היעדר שאלות, על כיבוד הריק. זה יוצר פרדוקס: חברו הקרוב ביותר של ג'ו הוא זה שאינו יודע עליו דבר. חברות כאן אינה בנויה על ידע, אלא על גבולות וכבוד שלילי.

שתיקה כאסטרטגיה נרטיבית :

הודאתו של המספר בבורותו המכוונת בנוגע לחייו של ג'ו יוצרת חלל סמנטי שהקורא ממלא בפרשנויותיו שלו. שתיקה נרטיבית זו דומה למה שמנדלסון-מעוז מתארת בניתוחה את הספרות העברית, שם חיילים מתוארים בעמדה כפולה: הם סוכנים (חיילים) אך גם אובייקטים (קורבנות של מערכת שאינם מבינים).⁽⁶²⁾ שתיקתו של ג'ו מבטאת דואליות זו: הוא חייל, אך אינו יודע כיצד להיות חייל בחברה זו.

מזל מוסרי וזהות לא שלמה:

מנדלסון-מעוז מיישמת את המושג "מזל מוסרי", שטבע הפילוסוף תומס נגל (1979), על הספרות העברית, ומראה כי חיילים ביצירות ספרותיות רבות מוצאים את עצמם במצב של "מזל רע מוסרי", מצב שבו הסוכן המוסרי מואשם או משבח על פעולות התלויות בחלקן בגורמים שאינם בשליטתו.⁽⁶³⁾ ג'ו, בשתיקתו ובעמידתו, מגלם מצב זה: הוא חייל משום שהנסיבות הפכו אותו לכזה, אך הוא אינו יכול להיות "חייל המופת" שגבורתו מסופרת. שתיקתו היא ביטוי לחוסר יכולתו למלא את התפקיד הצפוי.

החייל בין תהילה לטווילימיות יומיומית:

כפי שמציינת ברקאי במחקרה "במה לגבריות", הספרות והתיאטרון הישראליים החלו להציג תדמית שונה של החייל, רחוקה מאוד מהאבטיפוס ההרואי הראשוני. תמונה חדשה זו כוללת "שבר, פחד, עובדן, שיתוק, טראומה ודימוי עצמי

פגום" (שבור, פחד, אובדן, שיתוק, טראומה ודימוי עצמי מעוות).⁽⁶⁴⁾ שתיקתו של ג'ו מגלמת את הדימוי החדש הזה של החייל שלא מדבר, לא מתגאה ונשאר אניגמטי גם במוות. שתיקה כאבל ושפה חדשה- נוכחות הנעדר בסיפורו של ג'ו דממה בזירת הקבר

בסצנה האחרונה של הסיפור "ג'ו", שבה המספר עומד עם שני נכדיו לפני קברו של ג'ו לאחר חמישים שנה, השתיקה הופכת לפעולה דרמטית:

"הצדעתי לג'ו. בדומיה. הנכדים עשו כמוני. עיני נרטבו מדמעות"⁽⁶⁵⁾

לפני זה תיאור של עוד רגע של שקט אקספרסיבי:

"למתמטי לאות הזעקה וכשהשמיעו אותה נעמדתי דום מתוח כפסל למרגלות הקבר והנכדים התייצבו לידי"⁽⁶⁶⁾

שתיקה כטקס תקשורת עם הנעדרים:

הסצנה של עמידה מול הקבר בדממה מוחלטת, עם הצדעה צבאית שקטה, הופכת את השתיקה מהיעדר מילים לשפה חדשה של תקשורת עם המתים. ההצדעה הצבאית כאן אינה רק חובה, אלא מעשה סמלי המנסה לגשר על הפער בין החיים למתים. אך מעשה זה, בשתיקתו, מכיר בחוסר האפשרות של תקשורת אמיתית: שום מילים לא יכולות להגיע לג'ו, ושום שאלות לא יכולות לקבל מענה. שתיקה כקשר בין דורות:

שני הנכדים העומדים עם המספר בדממה מול הקבר הופכים את השתיקה לאמצעי להעברת זיכרון. הנכדים לא הכירו את ג'ו, אך הם משתתפים בטקס השתיקה. שתיקה משותפת זו הופכת למורשת, דרך להעביר את היעדרותו של החייל לדור חדש. אך מורשת זו אינה מציעה ידע; היא מעלה שאלה: מי היה ג'ו, באמת? ומדוע שתיקתו נותרת חזקה יותר מכל מילים?

שתיקה כתחליף לדיאלוג אבוד: לאורך כל הסיפור, ג'ו שתק, והמספר כיבד את שתיקתו. כעת, לאחר המוות, השתיקה נמשכת. אין מילים אחרונות, אין וידויים, אין הסברים. השתיקה שאפיינה את ג'ו בחייו הופכת לאופן קיומו לאחר המוות. הוא שותק, והמספר ממשיך לכבד את שתיקתו, גם במוות. זיכרון והיעדרות בספרות חיילים נעדרים:

שיט מציין כי סיפורי חיילים נעדרים מסתמכים על מבנה של מסע וחיפוש, כאשר היעדרות החייל מהווה דחף נרטיבי. אך בסיפורו של ג'ו, החיפוש אינו מוביל לידע, אלא לשקט נוסף.⁽⁶⁷⁾ המספר מחפש את ג'ו בזכרונו, אך מוצא רק את החלל שהותירה שתיקת חברו. זה מראה שהיעדרות החייל בספרות העברית לעולם אינה נפתרת; החייל נותר שאלה פתוחה.

החייל כסמל לניכור אנושי:

כפי שניתן לראות ביצירות ספרותיות אחרות כמו הרומן "ימי צל"ג" של ש. יזהר, החייל בספרות העברית מתואר לעיתים כדמות הסובלת ממשבר אידיאולוגי, שבו חיילים מתחילים להטיל ספק במורשת ההומניסטית והסוציאליסטית של אבותיהם. שתיקתו של ג'ו ניתנת לקריאה בהקשר זה: הוא חייל שאינו מאמין ברטוריקה של גבורה, שאינו מוצא מילים לבטא את חוויותיו, ולכן בוחר בשתיקה כחלופה לשקר או להאדרה שקרית. שתיקתו של החייל הנכה- דיבור לסירוגין כחלופה לשקט מוחלט

דיבור לסירוגין כדממה כפולה

בסיפור "פגישה עם נכה" שתיקתו של החייל מופיעה בצורה שונה: לא דממה מוחלטת, אלא דיאלוג לסירוגין, עם הפסקות ואנחות רבות. המספר מתאר את פגישתו עם עמינדב:

"האיש בכיסא גלגלים ישב בשקט, בלי להגיד מילה, אבל כשסיימתי לקרוא וקיפלתי את העיתון, הוא ביקש להציץ בן"⁽⁶⁸⁾

עמינדב מתאר את חייו בקול עייף:

"לשבת כל היום בכיסא גלגלים ולהסתכל על כלום... חיים... איזה מן חיים אלה"⁽⁶⁹⁾?

שתיקה כשלב הראשון של התקשורת:

עמינדב אינו יוזם את הדיאלוג; הוא ממתין עד שהמספר יסיים לקרוא את העיתון. שתיקה ראשונית זו אינה היעדר דיבור, אלא הקדמה לדיבור, רגע של ציפייה שבו הוא מחליט אם לדבר. שתיקה כאן היא בחירה, לא חוסר יכולת. דיבור לסירוגין כשקט נשמע:

משפטיו של עמינדב קצרים, מקוטעים ומושהים לעתים קרובות: "לשבת... ולהסתכל... חיים... איזה מן חיים אלה?" הפסקות אלה אינן היסוסים בלבד, אלא שתיקות בתוך הדיבור, רגעים שבהם החייל מפסיק לדבר משום שאינו יכול למצוא מילים לבטא את כאבו. שתיקה כאן אינה היעדר, אלא נוכחות של כאב בלתי ניתן לביטוי. שתיקה כמרחק בין החייל לבין עולם:

עמינדב אומר: "אתה יכול להישאר איתו, כבר קראתי אותו לגמרי"⁽⁷⁰⁾. סירוב עדין זה לשמור את העיתון מראה שעמינדב לא רוצה הרבה מהעולם החיצון. העיתון, שמפרסם חדשות על מלחמה ואלימות, לא מעניין אותו. שתיקתו כלפי העולם היא סירוב להשתתף בשיח שלו.

זיכרון כואב ושתיקה טיפולית:

ברומנו של יונתן הרבלין "גם אני הייתי שם", מתואר חייל טראומטי שעובר טיפול פסיכולוגי חובה על ידי הצבא. החייל חווה מחדש רגעים מחרידים מהקרב בעזה ומגלה שהתמודדות עם הטראומה יכולה להיות בעלת השפעה משקמת ומיטיבה באופן מפתיע.⁽⁷¹⁾ עמינדב, בספרו סיפור, עובר תהליך דומה: שתיקתו הראשונית הופכת לדיבור מקוטע, ואז לנרטיב של חייו. עם זאת, בניגוד לגיבורו של הרבלין, עמינדב אינו מוצא נחמה בדיבור; במקום זאת, הוא נשאר במצב של דממה פנימית.

החייל כקורבן של המערכת הצבאית:

מנדלסון-מעוז מראה כי החייל בספרות העברית מתואר לעיתים בעמדה של פגיעות מוחלטת, שבה מוגבלות או טראומה מורדות ממנו כל דימוי הרואי וחושפות אותו כבן אדם רגיל שנפל קורבן לנסיבות שאינן בשליטתו.⁽⁷²⁾ שתיקתו הסירוגין, הלא שלמה וחסרת המשמעות של עמינדב משקפת פגיעות זו. הוא אינו יכול לספר את סיפורו המלא משום שאינו מבין אותו בעצמו.

שתיקה כהיעדר החייל בסיפורים אחרים- היעדרות האויב כשתיקה כפולה בסיפורים כמו "אודי בארץ הפלאות" ו"השועל והענבים שלי", גם החייל וגם האויב נעדרים. הסכסוך הערבי-ישראלי, שאמור להיות מוקד חייו של החייל, נעדר לחלוטין מהטקסט, ומוחלף על ידי עולם הילדות והדמיון. השמטה זו אינה פיקוח, אלא בחירה ספרותית המעבירה את המוקד מקונפליקט "אנחנו נגדם" למאבקו של החייל/ילד עם עצמו, גופו וזכרונו. שתיקה על האויב היא שתיקה על פוליטיקה, על אלימות, על כל מה שמהווה זהות חייל מסורתית. בעולמם של אודי ואליס, אין אויב, רק חידות ושאלות על זהות. חיזוק תיאורטי: כפי שמתעדת מנדלסון-מעוז, הספרות העברית בתקופת האינתיפאדה מעלה שאלות אתיות בנוגע לדואליות של אזרחים שהם גם חיילים, ולאופי גידול הדורות הבאים.⁽⁷³⁾ בסיפוריו של מנדל, שבהם החייל והאויב נעדרים, עולה שאלה נוספת: כיצד ניתן לגדל דור חדש כאשר החייל עצמו נעדר מהנרטיב? וכיצד ניתן להעביר זיכרון כאשר הנעדר הוא הדמות המרכזית? ה. הפואטיקה של הסוף הפתוח- שתיקה כשאלה ללא מענה

הסוף הפתוח כשתיקה נרטיבית

הסיפור "ג'ו" מסתיים בשאלה ללא מענה, ובסיפור "אליהו הנביא בסדר פסח" הטקסט מסתיים בשאלה קיומית דומה: "כמעט שמונים שנה חלפו מהסדר ההוא ואני טרם יודע אם אליהו באמת היה או לא"⁽⁷⁴⁾ ובסיפור "פגישה עם נכה", הסיפור מסתיים במשפט: בקצרה: לא התראינו יותר⁽⁷⁵⁾

הסוף הפתוח כהמשך של שתיקה:

הסופים הפתוחים בסיפוריו של מנדל הם הרחבה של השתיקה שאפיינה את הדמויות. ג'ו נותר אניגמטי גם לאחר המוות; עמינדב עוזב ללא גורל ידוע; אליהו הנביא נותר שאלה פתוחה. סיומים אלה אינם מציעים תשובות, אלא מחזקים את הריק הסמנטי שהיה קיים לאורך כל הטקסט. השתיקה אינה נגמרת, אלא נמשכת בסופו. שתיקה כשאלה קיומית:

הסוף הפתוח הופך את החייל מדמות לשאלה: מי היה ג'ו באמת? האם אליהו באמת ביקר אותנו? האם עמינדב מצא שלוה? לשאלות אלה אין תשובות, וזוהי מהות השתיקה הנרטיבית. החייל אינו מצטמצם לסיפור שמסופר, אלא נותר תעלומה המוצגת.

הפואטיקה של סופים פתוחים בספרות מלחמה:

כפי שמציין שיט⁽⁷⁶⁾ בסיפורים על חיילים נעדרים, מוות או היעדרות הופכים לתמריץ נרטיבי לחיפוש, ולא לסוף הסיפור. הסוף הפתוח משקף את חוסר האפשרות לסגור את תיק החייל, את חוסר האפשרות לענות על שאלות זהות ושייכות. סופים אלה הופכים את הקורא לשותף בחיפוש, חולק את שתיקתו של המספר ואת שאלותיו.

החייל כסמל בספרות העברית:

כפי שניתן לראות באנתולוגיה "גילי אש", שאספה את כתביהם ואמנותם של חיילים שנפלו במלחמת העצמאות⁽⁷⁷⁾, החייל בספרות העברית מתואר לעתים קרובות כסמל המתעלה על הפרט. אך בסיפוריו של מנדל, סמל זה נותר דו משמעי, לא שלם ושתוק. החייל כאן אינו סמל לגבורה, אלא סמל לאובדן, עמימות וחוסר אפשרות להבנה.

לקראת רטוריקה של חייל שתיקה

ניתוח של שתיקה כאסטרטגיה נרטיבית בסיפוריו של נחום מנדל חושף ממדים מרובים של דמותו של החייל הישראלי: שתיקת הזהות: החייל האניגמטי (ג'ו) חסר זהות ברורה, ושתיקתו היא ביטוי לניכורו.

שתיקת האבל: שתיקה על הקבר הופכת לשפה חדשה לתקשורת עם הנעדר, אך זוהי שפה המכירה בחוסר האפשרות של תקשורת אמיתית.

שתיקת הכאב: החייל הנכה (עמינדב) מדבר בקול מהוסס, כאשר שתיקה בתוך הדיבור הופכת לביטוי של כאב בל יתואר.

שתיקת ההיעדרות: בסיפורים שבהם החייל והאויב נעדרים, שתיקה בנוגע לפוליטיקה ולאלימות הופכת לבחירה ספרותית שמעבירה את המוקד לסכסוך הפנימי.

שתיקת הסוף: סופים פתוחים מקדשים את השתיקה כשאלה קיומית, שבה החייל נותר שאלה ללא מענה.

באמצעות שימוש בשתיקה, סיפוריו של מנדל מציגים חייל שמדבר דרך היעדר מילים, כאשר רגעי שתיקה הופכים משמעותיים יותר מדיאלוג, ושאלות פתוחות יותר אקספרסיביים מתשובות.

מסקנות המחקר:

סיפוריו של מנדל מעצבים מחדש את דמותו של החייל מגיבור מיתולוגי לבן אדם רגיל החווה רגעים של שעמום, שגרה וסכנה סמלית, ובכך מפרקים את הנרטיב הלאומי הרשמי.

גופו של החייל הופך מכלי כוח למשטח עליו חרוטה שביריות הקיום. נכות (כמו בסיפור עמינדב) מתוארת כתוצאה של מקריות, לא של גבורה, ומדגישה את האבסורד של אלימות צבאית.

שתיקה משמשת כאסטרטגיה קיומית המשקפת את עמימותו וניכורו של החייל, והופכת לתחליף לדיאלוג בביטוי כאב, פחד וחוסר יכולת להבין את החוויה (כמו בדמותו של ג'ו).

החייל מתואר בעמדה של פגיעות מוחלטת, שבה נכות או טראומה מפשילות ממנו כל דמות הרואית וחושפות אותו כקורבן של נסיבות שאינן בשליטתו, ולא כסוכן היסטורי.

סיפוריו של מנדל חושפים מתח בין זיכרון לאומי (טקסים, אנדרטאות) לזיכרון אישי (אבל, חברות, בדידות), שבו הזיכרון האישי נותר עמוק וכואב יותר. מרחבי גבול ושוליים (הר הצופים, סיני, החדר השכור) מתוארים כמראות למצבו הפסיכולוגי של החייל, המשקפים את בדידותו וניכורו גם ברגעי נוכחות צבאית.

הסופים הפתוחים הופכים את החייל מדמות דרמטית לשאלה של זהות, זיכרון ומשמעות הקורבן, ומשאירים את הקורא במצב של ציפייה וצער.

החייל האניגמטי (ג'ו) מייצג סמל לניכור אנושי בחברה מלאה בחיילים נשכחים, שזהותם נותרת לא שלמה גם לאחר המוות.

דממה על הקבר הופכת לאמצעי להעברת זיכרון מדור לדור, אך היא אינה מעבירה ידע; אלא, היא נושאת שאלה על הנעדר.

סיפוריו של מנדל מציגים דימוי חדש של החייל הישראלי: בן אדם שברירי, החי במרחבים מבודדים, סובל מטראומה פיזית ופסיכולוגית, רחוק מהנרטיב ההרואי הרשמי. המקורות העבריים:

Acknowledgements:

The researcher would appreciate all the efforts that are given by the colleagues in the University of Misan/ College of Basic Education to enrich my work with the essential peer-review to this work.

Declaration of Competing Interest:

The researcher declares that he has no known competing financial interests or personal relationships that could have appeared to influence the work reported in this paper.

المراجع:

- (1) Bigon, Liora & Langenthal, Edna. "Tirailleurs Sénégalais in Modern Hebrew Poetry: Nathan Alterman." *Humanities*, vol. 12, no. 6, 2023.
- (2) Guns and Roses: Representations of Soldiers and War in Modern Hebrew Literature. Course Description, Borns Jewish Studies Program, Indiana University.
- (3) מינדלסון-מאוז, עדיה. "العنف، الأخلاق والمأساة: الجندي الإسرائيلي في الأدب العبري زمن الانتفاضة". في استكشاف العنف في العائلات والمجتمعات، بريل، 2011.
- (4) Heddy Shait. (2012) The dilemma of missing soldiers in contemporary Israeli literature: narratives of quest and deviation, *The Australian Journal of Jewish Studies* (Vol. 26).
- (5) Heddy Shait. (2012) The dilemma of missing soldiers in contemporary Israeli literature: narratives of quest and deviation, *The Australian Journal of Jewish Studies* (Vol. 26).
- (6) Mendelson-Maoz, Adia. "Violence, Morality and Tragedy: The Israeli Soldier in the Hebrew Literature of the Intifada." *Exploring Violence in Families and Societies*, Inter-Disciplinary Press, 2011.
- (7) Rothrm, Nitza. "The Domestication of Suicide through Solidarity and Responsibility: Suicide of Soldiers in Israel Defense Forces as Portrayed in Psychology, Law and Modern Hebrew Literature." MA Thesis, The Hebrew University of Jerusalem, 2013.
- (8) Ben-Dov, Nitza. *War Lives: Revenge, Grief, and Conflict in Israeli Fiction*. Syracuse University Press, 2024.
- (9) Ben-Dov, Nitza. *War Lives: Revenge, Grief, and Conflict in Israeli Fiction*. Syracuse University Press, 2024.
- (10) מנדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 56.
- (11) Shait, Heddy. "The dilemma of missing soldiers in contemporary Israeli literature: narratives of quest and deviation." *The Australian Journal of Jewish Studies*, vol. 26, 2012.
- (12) מנדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 35.
- (13) מנדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 34.
- (14) מנדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 36.
- (15) מנדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 36.
- (16) Shait, Heddy. "The dilemma of missing soldiers in contemporary Israeli literature: narratives of quest and deviation." *The Australian Journal of Jewish Studies*, vol. 26, 2012, p: 91.
- (17) מנדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 34.

- (18) Shait, Heddy. "The dilemma of missing soldiers in contemporary Israeli literature: narratives of quest and deviation." *The Australian Journal of Jewish Studies*, vol. 26, 2012, p: 88.
(19) מנדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 38.
(20) רשיד, עלי מ. فلسطین وتجلياتها في نتاجات سيد قشوع الأدبية. المجلة الأمريكية الدولية المحكمة للعلوم الانسانية والاجتماعية، العدد 13، الجزء 3، الاكاديمية الامريكية الدولية، 2024.
(21) عبد المجيد سباطة، لماذا لا نعرف شيئاً عن الأدب الصهيوني؟، مقال منشور في موقع الجزيرة: <https://www.aljazeera.net/blogs/2017/12/11/>
- (22) Booker, Christopher. *The Seven Basic Plots: Why We Tell Stories*. Continuum, 2004, p: 72.
- (23) Shait, Heddy. "The dilemma of missing soldiers in contemporary Israeli literature: narratives of quest and deviation." *The Australian Journal of Jewish Studies*, vol. 26, 2012, p: 92.
- (24) Macherey, Pierre. *A Theory of Literary Production*. Translated by Geoffrey Wall, Routledge & Kegan Paul, 1978, p: 87.
- (25) פרופ' ירחמיאל כהן ואחרים. נעדרים תהלה דרמון מלכה, הוצאת יד ושם, 2025.
(26) מנדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 39.
(27) מנדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 40.
(28) מנדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 41.
(29) מנדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 40.
- (30) Jameson, Fredric. *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. Cornell University Press, 1981, p: 42.
- (31) Shait, Heddy. "The dilemma of missing soldiers in contemporary Israeli literature: narratives of quest and deviation." *The Australian Journal of Jewish Studies*, vol. 26, 2012, p: 87.
- (32) תנ"ך, שמואל ב: ב, ל (32).
- (33) Shait, Heddy. "The dilemma of missing soldiers in contemporary Israeli literature: narratives of quest and deviation." *The Australian Journal of Jewish Studies*, vol. 26, 2012, p: 93.
- (34) Mendelson-Maoz, Adia. *Borders, Territories, and Ethics: Hebrew Literature in the Shadow of the Intifada*. Purdue University Press, 2018.
- (35) Mendelson-Maoz, Adia. "Hurled into the Heart of Darkness: Moral Luck and the Hebrew Literature of the Intifada." *Hebrew Studies*, vol. 52, 2011, pp. 315-339.
- (36) Mendelson-Maoz, A. (2018). *Borders, territories, and ethics: Hebrew literature in the shadow of the Intifada*. Purdue University Press. p:67.
- (37) Mendelson-Maoz, Adia. "Violence, Morality and Tragedy: The Israeli Soldier in the Hebrew Literature of the Intifada." *Exploring Violence in Families and Societies*, Inter-Disciplinary Press, 2011, p:99.
- (38) Mendelson-Maoz, Adia. "Violence, Morality and Tragedy: The Israeli Soldier in the Hebrew Literature of the Intifada." *Exploring Violence in Families and Societies*, Inter-Disciplinary Press, 2011, p:99.
- (39) מנדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 34 (39).
- (40) Mendelson-Maoz, A. (2018). *Borders, territories, and ethics: Hebrew literature in the shadow of the Intifada*. Purdue University Press. p:45.
- (41) מנדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 34 (41).

- (42) Mendelson-Maoz, Adia. "Violence, Morality and Tragedy: The Israeli Soldier in the Hebrew Literature of the Intifada." Exploring Violence in Families and Societies, Inter-Disciplinary Press, 2011, p: 98.
- (43) Nagel, T. (1979). Moral luck. In Mortal questions (pp. 24-38). Cambridge University Press. p: 26-28.
- (44) Mendelson-Maoz, Adia. "Violence, Morality and Tragedy: The Israeli Soldier in the Hebrew Literature of the Intifada." Exploring Violence in Families and Societies, Inter-Disciplinary Press, 2011, p:316.
- (45) Mendelson-Maoz, A. (2018). Borders, territories, and ethics: Hebrew literature in the shadow of the Intifada. Purdue University Press. p:62.
- (46) שאיט, חידו. (2012). מעצלת הגנוג המפגודין פי האגב الإسرائيلى المعاصر: روايات البحث والانحراف. المجله الأسترالية للدراسات اليهودية، المجلد 26، ص 26.
- (47) Mendelson-Maoz, A. (2018). Borders, territories, and ethics: Hebrew literature in the shadow of the Intifada. Purdue University Press. p:71.
- (48) מגדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 39.
- (49) מגדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 39.
- (50) מגדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 40.
- (51) מגדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 44.
- (52) שאיט, חידו. (2012). מעצלת הגנוג המפגודין פי האגב الإسرائيلى المعاصر: روايات البحث والانحراف. المجله الأسترالية للدراسات اليهودية، المجلد 26، ص 26.
- (53) שאיט, חידו. (2012). מעצלת הגנוג המפגודין פי האגב الإسرائيلى المعاصر: روايات البحث والانحراف. المجله الأسترالية للدراسات اليهودية، المجلد 26، ص 31.
- (54) מגדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 38.
- (55) מגדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 37.
- (56) מגדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 37.
- (57) Mendelson-Maoz, A. (2018). Borders, territories, and ethics: Hebrew literature in the shadow of the Intifada. Purdue University Press. p:112.
- (58) Mendelson-Maoz, A. (2018). Borders, territories, and ethics: Hebrew literature in the shadow of the Intifada. Purdue University Press. p:134.
- (59) שאיט, חידו. (2012). מעצלת הגנוג המפגודין פי האגב الإسرائيلى المعاصر: روايات البحث والانحراف. المجله الأسترالية للدراسات اليهودية، المجلد 26، ص 26.
- (60) מגדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 34.
- (61) מגדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 34.
- (62) Mendelson-Maoz, Adia. "Violence, Morality and Tragedy: The Israeli Soldier in the Hebrew Literature of the Intifada." Exploring Violence in Families and Societies, Inter-Disciplinary Press, 2011, p: 317.
- (63) Mendelson-Maoz, A. (2011). Hurlled into the heart of darkness: Moral luck and the Hebrew literature of the Intifada. Hebrew Studies, "52", p: 315-316.
- (64) ברקאי, סיגל. (2019). במה לגבריות: דמויות חיילים ישראלים בתיאטרון. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה. עמ' 38.
- (65) מגדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 38.
- (67) מגדל, נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 38.

-
- (68) شابيت، حيدى. (2012). معضلة الجنود المفقودين في الأدب الإسرائيلي المعاصر: روايات البحث والانحراف. المجلة الأسترالية للدراسات اليهودية، المجلد 26، ص 26.
- (70) مندل، ن' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 39.
- (71) مندל، נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 39.
- (72) مندל، נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 39.
- (73) הרבלין, יהונתן. (2023). גם אני הייתי שם. כנרת, זמורה-ביתן. עמ' 10.
- (74) Mendelson-Maoz, A. (2011). Hurlled into the heart of darkness: Moral luck and the Hebrew literature of the Intifada. Hebrew Studies, "52", p: 318.
- (75) Mendelson-Maoz, A. (2011). Hurlled into the heart of darkness: Moral luck and the Hebrew literature of the Intifada. Hebrew Studies, "52", p: 315.
- (76) مندל، ن' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 12.
- (77) مندל، נ' (2014). סיפורים קצרים שלי. עמ' 44.